

МЕТАФОРА СНУ В ДАОСЬКІЙ ФІЛОСОФІЇ ТА У ПОЕЗІЇ СУ ШИ (1037–1101)

Стаття присвячена аналізу в філософії даосизму метафори сну як образу сутності життя. Особливості функціонування цієї метафори у середньовічній китайській поезії простежено на прикладі творчості відомого китайського поета доби Сун Су Ши (1037-1101). Висвітлюється вплив на філософське світосприйняття поета, а саме на його усвідомлення феномену людського існування одного з основоположних даоських трактатів "Чжуан-цзи". Здійснюється аналіз низки поезій Су Ши у жанрі ци із визначенням ключових художніх образів.

Статья посвящена анализу в философии даосизма метафоры сна как образа сущности жизни. Особенности функционирования этой метафоры в средневековой китайской поэзии прослежено на примере творчества известного китайского поэта эпохи Сун Су Ши (1037-1101). Освещается влияние на философское мировосприятие поэта, а именно на его осмысление феномена человеческого существования одного из основоположных даосских трактатов "Чжуан-цзи". Осуществляется анализ ряда стихотворений Су Ши в жанре ци из определением ключевых художественных образов.

The article is devoted to the analysis of Dream Metaphor as the image of essence of life. The peculiarities of functioning of this metaphor in medieval Chinese poetry have been traced on the example of the works of well-known Chinese poet of Song period Su Shi (1037-1101). The influence of one of the fundamental Taoist treatises "Zhuang-zi" on Su Shi's philosophical perception of the world, namely on his understanding the phenomena of human life, has been retraced. The analysis of some Su Shi's poems in ci genre, with determination of the key artistic images, has been made.

Традиційний даосизм розглядав людське життя як безперервний сон, з якого можливе велике пробудження, дане, проте, далеко не кожному. Однак таке усвідомлення "не робить даоських авторів песимістами: зрештою, ілюзія не менш реальна, ніж усвідомлення її ілюзорності. Мудрий просто приймає її, й інше: він живе й тим, що присутнє, і тим, що відсутнє" [3, с. 423]. Так, саме усвідомлення того, що життя – це марево (тут воно суголосне з буддизмом, де все навколишнє сприймалось як майя), дозволяло давнім даосам якнайгостріше відчути життя, побачити його у всій красі. Мудреці не надто переймалися смертю близьких людей (див., наприклад, оповідку з "Чжуан-цзи", III ст. до н.е. [3, с. 25-26]), сприймаючи кончину як продовження земного шляху й перехід у інший стан буття.

При зверненні до метафори сну в даоській філософії необхідно здійснити етимологічний аналіз ієрогліфа 夢 (мє) сон, що допоможе розкрити його внутрішнє наповнення, а отже, асоціативні зв'язки та символічне навантаження. Аналіз ідеограм-складників здійснюватимемо, послуговуючись електронною версією першого етимологічного словника ієрогліфів "Шовень цзецзи" ("说文解字"), укладеного Сюй Шенем на поч. II ст. [6] У "Словнику давньокитайської мови" (Пекин, 1998) наводяться такі значення ієрогліфа 夢 при читанні четвертим тоном – снитися; сновидіння; уявляти, фантазувати; при читанні другим тоном – нечітко бачити; тьмянний, неясний; мжичка; обманювати, приховувати [4, с. 1053]. Лексема сучасної мови 梦 (спрощений ієрогліф), крім традиційного написання 夢, мала у веньяні ще один відповідник, графічно схожий на знак 寐, у якому замість елемента 未 стояв той самий 夢 (через відсутність у комп'ютері потрібного ієрогліфа подаємо його описово). Ієрогліф 夢 у "Шовені" тлумачиться так: 不明也。从夕，瞢省声。Неясний. Складається зі [знаків] 夕 (вечір) та усіченого 瞢 (нечітко бачити; темний, тьмянний), який є фонетиком. Філософ Ван Фу-чжи (1619-1692) у фундаментальній праці "Тлумачення Шовеня" ("说文广义") пояснює причину такого усічення: 目既瞢矣，而又当夕，梦然益无所见矣。Очі й так погано бачать, та ще ввечері – мов уві сні, поступово стає зовсім нічого не видно. Ієрогліф 瞢 у "Шовені" тлумачиться як 目不明也。Очі не бачать, і подається як графічна сума двох знаків, які у зв'язку з відсутністю їх у комп'ютерному наборі подамо описово: 1) угорі елемент "трава", а внизу – "око" та 2) ієрогліф, схожий на 旬, лише замість "сонця" – "око". Перший знак тлумачиться таким чином: 目不正也。Очі неправильні (не прямі) (йдеться, очевидно, про косоокість, адже піктографічно

цей ієрогліф позначав розкосі баранячі роги та око 目). Елемент 勹 другого ієрогліфа – це піктографічне зображення зігнутої людини, яка щось загортає, тому й означає цю дію. Зміст знака прозорий: повіка час від часу "загортає" (勹) око (目), і в результаті людина бачить. Отже, значення аналізованого ієрогліфа 夢 можна висувати із сукупності окремих піктограм, що входять до його складу: у людини з косими очима поганий зір, а коли настає вечір, то вона бачить ще гірше. Як бачимо, у спрощеному написанні ієрогліфа сон (梦) таке етимологічне походження вже не простежується. Слід гадати, саме асоціація поганого бачення із настанням вечора спричинила те, що від первинного значення погано бачити виникло поняття сон. Даний ієрогліф увійшов до складу знака, подібного до 寐 (див. вище) на позначення поняття сон, сновидіння, ідея якого прозора: людина, яка лежить під дахом (宀) на дощі (дзеркальне відображення 片, що є графічним зображенням половини 木-дереву), погано бачить, тобто спить.

На думку професора В.Ф. Резаненка, елемент 四~目 аналізованого ієрогліфа може позначати й око, і риболовну сітку. В останній конотації можливі такі його морфемні значення: приводити до ладу; накидати, стриножувати; чинити перешкоди [1, с. 122]. Отже, можна припустити: присутність цього елемента в ієрогліфі 夢 вказує на те, що до поганого зору спричиняється яканебудь завада (пор. український вислів "більмо на оці").

Таким чином, від первинного, фізичного значення погано, нечітко бачити через поняття сон, сновидіння аналізований ієрогліф розширив свою конотацію до уявлення даосів про життя як про дещо таке, що справжня, вища людина бачить туманно і невиразно. Пов'язуючи цю трансформацію значення з етимологічним походженням ієрогліфа, можна припустити, що в основі перенесення значення лежать такі асоціації:

1) людина по-справжньому не бачить життя (його сутності) через те, що її очі скошені (описаний ієрогліф 1 – див. вище) на все зайве, вслякати спокуси, а не на основне, що й перешкоджає їй бачити суть;

2) рух зіниць (описаний ієрогліф 2), однак, усе ж відбувається, тобто людина прагне до істинного бачення (ієрогліф 道 як центральна категорія китайської філософії передає ідею головного / правильного (道~道) шляху речей / людей (首), на якому можливе досягнення абсолюту (ㄨ~ㄨ) як вищого рівня (一) самовизначення (自) людини [2, с. 93];

3) усвідомлення того, що життя видно як у тумані, тобто нечітко і невиразно, приходиться на старості років, яку символізує вечір (夕).

Як бачимо, етимологічний аналіз ієрогліфа 夢 сон допоміг нам висвітлити ідею цього поняття і зрозуміти причину розширення його значення до одного з найважливіших даоських символів.

Нижче розглянемо низку сунських поезій у жанрі ци, аби проілюструвати даоське бачення сну як метафори людського життя. З метою адекватнішого тлумачення художніх образів (не тільки сну, а й інших, які підсилюють і уточнюють конотацію образу сну) наводимо китаємовні оригінали та підрядкові переклади віршів українською мовою.

Вірш на мелодію "Небожитель біля річки" ("临江仙") написаний в осінньо-зимовий період 1074 року, коли Су Ши служив у Ханчжоу. Поет присвятив його Ван Цзяню – молодшому братові своєї покійної дружини Ван Фу. Своєю приїздив провідати поета, а коли вирушав назад, Су Ши і написав цей твір.

忘却成都来十载，因君未免思量。凭将清泪洒江阳。故山知好在，孤客自悲凉。

坐上别愁君未见，归来欲断无肠。殷勤且更尽离觞。此身如传舍，何处是吾乡。

Забув Ченду, [та через] десять років [ви] прийшли,
Через вас не уникнути спогадів.

Прошу: [мої] прозорі сльози вилийте на південний берег ріки.

У рідних горах, знаю, все добре,
Самотній гість я, сам собі сумую.

Сидів – печаль розлуки, [ще] вас не бачив,
Повернулися [ви] – розірвалися б кишки, та вже немає їх*.

Глибокі думи. Вип'ю кілька келихів.

Це тіло – мов постоялець [у житті],

В якому місці моя батьківщина?

* (Розриваються кишки (断肠) – образ великої туги. За допомогою внутрішніх органів китайські поети говорили про есто, внутрішній світ людини)

Відображено тут печальні почуття поета з чотирьох приводів: у зв'язку з від'їздом Ван Цзяня, сум за померлою дружиною, розчарування через невдачі в політиці та несприйняття на службі, сум за батьківщиною. З часу одруження у 1054 році дружина дуже піклувалася про поета, застерігаючи його від усяких сумнівних друзів. Через п'ять років Су Ши починає життя в повенір'яннях по країні, вона ж – усюди супроводжує його. 1065 року в 26-річному віці Ван Фу захворіла й померла, що було для поета великим ударом. Вихід був лиш один: усе забути. Та Су Ши так не міг, і відтоді, як поховав Ван Фу в місті Мейшань (розташоване по дорозі в Ченду, тому у вірші й згадується саме Ченду), і до приїзду Ван Цзяня минуло десять років (1065-1074). Ієрогліфи 十载 десять років свідчать про те, що Су Ши протягом усього цього часу постійно згадував дружину.

Останні рядки вірша (此身如传舍，何处是吾乡) – ремінісценція на слова з "Історії Ранньої Хань" ("汉书"): 富贵无常，忽则易人，此如传舍，所阅多矣. Багатство й слава змінні, не постійні, а з тими [простолюдинами], на яких не звертають уваги, легко спілкуватися. Це – ніби змінюеш житло; [людей], яких бачиш [навколо], – багато. Отже, підкреслюється відносність і плінність усіх життєвих набутоків: вічна тільки людська сутність, все мирське – змінне. Ось як розглядає цю проблему мудрець Ле-цзи (VII ст. до н.е.): 古者谓死人为归人。夫言死人为归人，则生人为行人矣。行而不知归，失家者也. Давні люди називали померлого "тим, хто повернувся до початку", вони давали зрозуміти, що живі – мандрівники в цьому світі. Мандрівник, який забув повернутися назад, не знає, де його дім (із розд. 1 "Небесна доля", "天瑞"; тут і далі переклад уривків із цього трактату, а також із "Ле-цзи",

подаємо за В.В. Малявіним [3, с. 293]). У поета є вірш у жанрі ци на цю ж мелодію, де маємо рядки: 人生如逆旅，我亦是行人. Людське життя – наче мандрівка у зворотному напрямку, і я також – мандрівець. Отже, як бачимо з наведеної поезії, у житті Су Ши поєдналися два типи буття: життєво-реальний, коли поета-чиновника кидало по службі, мов пилінку, з одного кінця Піднебесної в інший, та містичний, адже він вірив у даоські уявлення про вічну життєву мандрівку і знаходження постійного пристановища аж по смерті. З цього погляду останній рядок аналізованого ци (何处是吾乡. Де ж моя батьківщина?) можна інтерпретувати і в прямому сенсі (Коли ж я насправді повернуся додому?), і в переносному: де ж розташована та справжня, істинна домівка кожної людини загалом і поета зокрема?

Мудрець Ле-цзи писав: 有所用而死者亦谓之道，用道而得死者亦谓之常。。。隶人之生，隶人之死，众人且歌，众人且哭。[Буває, що] Шляхом називається здобуття користі зі смерті, а постійністю – набуття смерті завдяки Шляхові. ...[Тільки] звичайні люди співають від радості, коли хтось народжується, і ридають, коли хтось помирає (із розд. 4 "Конфуцій", "仲尼" [3, с. 330-1]). Справжня, вища людина не надає великої ваги ні народженню, ні смерті, оскільки розуміє нескінченність життя і його перероджень. Як бачимо з аналізованого вірша, Су Ши все ж не зміг до кінця прийняти даоську ідею про ілюзорність життя і марність будь-яких переживань з приводу того, що відбувається навколо. Його вірність покійній дружині й сум за нею – реальність, що не давала спокою, – тимчасово нівелювали даоські теоретизування і примушували страждати від життєвих труднощів. Подібні ж уявлення даосів, як-не-як, спонукали людину до плекання в собі байдужості й спокійного ставлення до навколишніх перипетій, тим самим позбавляючи її від непотрібних страждань, які тільки виснажують життєву енергію ці (气).

Протягом тривалого часу Су Ши постійно змінював місце служби, посідаючи різноманітні невисокі чиновницькі посади; те, що він чув і бачив навколо, неминуче викликало роздуми над плінністю людського життя. 1078 року поет написав вірша на мелодію "Радість вічного єднання" ("永遇乐"):

明月如霜，好风如水，清景无限。曲港跳鱼，圆荷泻露，寂寞无人见。统如三鼓，铿然一叶，黯黯梦云惊断。夜茫茫，重寻无处，觉来小园行遍。

天涯倦客，山中归路，望断故园心眼。燕子楼空，佳人何在，空锁楼中燕。古今如梦，何曾梦觉，但有旧欢新怨。异时还对，黄楼夜景，为余浩叹。

Ясний місяць мов іній,

Приємний вітер – наче води,

Чистий краєвид безмежний.

У звивистій гавані стрибає риба,

Круглі лотоси нахилиє, оголює,

Печально, не видно людей.

"Там-там-там!" – тричі б'ють в барабани.

"Шурх!" – [ував] листок,

Похмуро сон у хмарах перервав.

Ніч неозора,

Знову шукаю, та не знайду,

Прокинувшись, прийшов у садок, увесь обходив.

На краю світу стомлений мандрівець,

У горах повертаюся дорогою,

Не видно батьківщини серцем і очима.

Вежа Ластівок порожня,

Де ж красуня?

У порожній вежі замкнені ластівки.

Давнина і сучасність – мов сон,

Хіба ми коли-небудь прокидалися з нього?
 Є лише давні радощі та новий смуток.
 З майбутніми часами зустрінемося,
 Нічний краєвид Жовтої вежі
 За мене сильно зітхатиме.

Передісторією до вірша послужила легенда про Вежу Ластівок (燕子楼), під час ночівлі в якій поет і написав цього вірша. Вежу побудував у м. Пенчені (тепер Суйчжоу в сучасній провінції Цзянсу) вельможа часів династії Тан (618-907) Чжан Цзянь-фен для улюбленої наложниці Гуань Пянь-пянь. Після смерті свого володаря Пянь-пянь сама жила в цій вежі й упродовж десяти років не виходила заміж. Багато поетів змальовували цю історію, акцентуючи, однак, на темі кохання. Але Су Ши вразили не почуття, а плінність життя: тільки в недавню минулі часи попередньої династії Тан на вежі та навколо неї вирувало життя, а нині – все припало пилом, все порожне. І тільки ластівки, які дали назву цій вежі, нагадують про минувшину. Жовту вежу, яка згадується в останніх рядках вірша, побудували під керівництвом Су Ши (він служив чиновником) біля східних воріт Суйчжоу – поет бачить її з Вежі Ластівок.

У другій частині вірша відображені пошуки поетом того, що він бачив уві сні, – тут підкреслюється думка про те, як важко прокинутися з великого сну людського життя. В останніх двох рядках, як вважають китайські дослідники, поет зазирає в майбутнє [5, с. 108-9]: він ніби переконує самого себе в доцільності подальшої мандрівки по життю; з Жовтої вежі (як втілення сучасного стану речей) він бачить свою подальшу долю. Таким чином, у вірші вдало поєдналися минуле, сучасне й майбутнє, причому життя знову-таки розглядається як великий сон, з якого важко прокинутися і зрозуміти, що відбувається насправді. У віршах такого спрямування відчутно, як поет зливається з Буттям, – у такому єднанні немає поділу на реальність і вигадку.

Нездійсненні мрії про відхід від метушливого суспільного життя Су Ши висловує уже в зрілому віці. Проте – поет може тільки мріяти і висловлювати свої ідеали в поезії. Розгляньмо вірш на мелодію "Рухомі пахощі" ("行香子"):

清夜无尘，月色如银。酒斟时、须满十分。浮名浮利，
 虚苦劳神。叹隙中驹，石中火，梦中身。

虽抱文章，开口谁亲。且陶陶、乐尽天真。几时归去，
 作个闲人。对一张琴，一壶酒，一溪云。

Прозорої ночі – жодної пилинки,
 Місячне світло – мов срібло.
 Вином слід наповнювати келих по вінця.
 Плінна слава, плінна вигода,
 Даремно страждав, витрачав сили.
 Зітхаю, [що життя – мов стрибок] скакуна через
 ущелину,
 Камінь у вогні,
 Тіло уві сні.
 Хоч і пишу художні твори,
 Та [щойно] розтулю рот – хто ж їх любить?
 Якщо сильно радіти, завзято веселитися, [то будеш
 справді] природним.
 Та коли ж я повернуся,
 Стану вільною людиною?
 [Тоді] зі мною буде цитра,
 Чайник вина,
 [Довга, мов] струмок, хмарина.

Точно невідомо, коли був написаний цей вірш – вважається, що в період 1086-1093 років. Оскільки тогочасний імператор Сун Чже-цзун (宋哲宗) був занадто молодим, і фактична влада перебувала в руках імператриці Гао (高太后), яка підтримувала консервативну політику, то Су

Ши мав особливу прихильність володарки. Але вороги імператорського двору постійно намагалися звести наклеп на поета, і хоча під захистом імператриці він не постраждав, та вважається, що саме в цей час у Су Ши, який зненавдив придворні інтриги, народжуються ідеї відходу від активного суспільного життя, мрії про відлюдництво. Слава і вигода, яких прагнуть усі, марні – в гонитві за ними людина тільки страждає і витрачає свій життєвий дух (енергію 气 气). Поет зітхає над швидкоплинністю життя, порівнюючи його зі стрибком скакуна через ущелину, добутиим кременем вогнем та тілом уві сні. Су Ши вдався до двох ремінісценцій на "Чжуан-цзи" ("庄子") – вони стосуються першого й третього порівнянь. Щодо першого, у трактаті є такі слова: 人生天地之间，若白驹之过隙，忽然而已。Життя людини між Небом та Землею – мов стрибок білого скакуна через ущелину: за мить промайне і зникне (із розд. 22 "Як знання гуляло на Півночі", "知北游" [3, с. 199]). Слід зазначити, що із миттєвим летом баского коня через прірву традиційно також порівнювали швидкоплинну сонячну тіль, а оскільки наше життя нерозривно пов'язане із сонцем, то неважко провести асоціацію між стрибком коня і життям. Усвідомлюючи життя як мить, поет ніби пере/про-живає його, а отже, осягає увесь його прихований смисл. А "пере-живати життя – значить зберігати в собі нескінченність життя" [3, с. 27]. Джерело рядка 梦中身 плоть у дрімоті тлінна – також слова із вищезгаданого даоського трактату: 方其梦也，不知其梦也。梦之中又占其梦焉，觉而后知其梦也。且有大觉而后知此其大梦也。Коли нам щось сниться, ми не знаємо, що бачимо сон. Уві сні ми можемо навіть ворожити на своєму сні і, лиш прокинувшись, дізнаємося, що то був сон. Але є ще велике пробудження, після якого дізнаєшся, що є великий сон (із розд. 2 "Як речі урівноважують одна одну", "齐物论" [3, с. 72]). Отже, Су Ши зітхає над життям – великим сном, повністю осягнути сутність якого можна тільки після пробудження, тобто після смерті. Поет має намір радіти всьому і веселитися досхочу – тільки так можна повернутися до істинної природності (乐尽天真). Цьому його прагненню відповідає і бажання наповнити келих із вином по вінця – поет хоче повністю насолодитися життям, бо невідомо, коли ще може випасти така нагода. Однак Су Ши не збирається зовсім відходити від суспільного життя, бо риторично запитує, коли остаточно зможе повернутися "до начал" (Велике Повернення 大归). Він уявляє, як стане вільною людиною; оскільки ієрогліф на позначення ознаки 闲 вільний також має значення порожній, бачимо натяк на ту саму "порожнечу" (虚), яку передбачає і Велике Повернення, і даоський принцип не діяння (为无为). Таким чином, вживаючи лише один семантично місткий знак, поет досягає нашарування символічного значення, що веде до витоків його світогляду. Наприкінці вірша поет висловлює мрії і сподівання того, які предмети будуть його оточувати, коли він буде "на волі". Найцікавішою тут є згадка про хмарину, що викликає асоціацію з омріяним відлюдницьким життям: так, відомий танський парафраз "жити серед сосон і хмар" означає "вести життя самітника". До хмари тут лічилним словом виступає ієрогліф 溪 струмок – отже, йдеться, вочевидь, про хмарину довгої форми, що водночас є натяком на плінність життя, його спрямованість у майбутнє безсмертя. Аналізований вірш свідчить про те, що поет мріє звільнитися від пут суспільних обов'язків, але й не може зовсім відкинути їх, дбаючи про добробут рідного народу. Вживаючи численні ремінісценції із трактату "Чжуан-цзи", поет висловлює свої прагнення, спричинені зокрема вивченням цієї та інших даоських праць.

Таким чином, метафора сну в даоській філософії – це уявлення про скороминущість життя, його подібне до

сновидіння проминання, що тісно пов'язане з етимологією відповідного ієрогліфа (夢), а саме первинною асоціацією стану сну із поганим зором людини (чи то від природи – косоокість, чи то невиразне бачення в сутінках). А позаяк справжня суть життя невиразна чи й зовсім невидима, то неприпустима надмірна печаль і страждання з приводу усіляких труднощів та перипетій. Апологети традиційного даосизму, а також Су Ши як носій даоського світогляду (поряд із конфуціанським та буддійським) усвідомлювали необхідність досягнення Великого Повернення до начал та первісної всеохопної порожнечі, яким закінчується земне існування людини. Даоський постулат "життя – це сон" (Чжуан-цзи), під-

тверджений реаліями з життя поета (наприклад, смерть дружини) і численними історичними оповідками, знайшов свій вияв у низці творів митця.

1. Резаненко В.Ф. Элементы семантико-графической системы иероглифической письменности: Учеб. пособие. – К., 1988. – Ч.1. – 354 с.;
2. Резаненко В.Ф. До проблеми семантики ключових понять у дослідженнях релігійно-філософських вчень Далекого Сходу // Вісник Львів. ун-ту. Сер. Філологія. – 1995. – Вип. 36. – С. 90-95;
3. Чжуан-цзы. Лецзы / Пер. с кит., вступ. ст. и примеч. В.В. Малявина. – М., 1995. – 440 с.;
4. 古代汉语词典 / “古代汉语词典”编写组编 / 陈夏华 主编. – 北京, 1998. – 2087 页;
5. 宋词经典 / 施蛰存 陈如江 主编. – 上海, 1999. – 435 页;
6. 说文解字注: <http://www.gg-art.com/imgbook/index.php?bookid=53>.

Надійшла до редколегії 26.09.10